

4. Ківалов С.В. Актуальні проблеми судового захисту прав людини в Україні і міжнародні стандарти. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. О.: Юрид. літ., 2005. Вип. 11. С. 6.
5. Колоколов Н.А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования: реальность, перспективы. Государство и право. 1998. № 11. С. 31.
6. Кудин Ф.М. Принуждение в уголовном судопроизводстве. Красноярск: изд-во Краснояр. ун-та, 1985. 38 с.
7. Лукашева Е.А. Права человека. Учебник для вузов. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. 305 с.
8. Лазарева В.А. Судебная власть и уголовное судопроизводство. Государство и право. 2001. № 5. С. 52.
9. Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія і практика: монографія. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. С. 167–168.
10. Пазюк А.В. Захист прав громадян у зв'язку з обробкою персональних даних у правоохоронній діяльності: європейські стандарти і Україна. К.: МГО Прайвесі Юкрейн, 2001, 50 с.
11. Соловьев А.Б. Предварительное расследование и прокурорский надзор в свете судебной реформы / А.Б. Соловьев, Н.А. Якубович. Законность. 1995. № 8. С. 2–7.
12. Фойнцкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / под ред. А. В. Смирнова. Т. 2. СПб.: Альфа, 1996. 183 с.
13. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2008 р. (за даними судової статистики). URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.

УДК 343.148:338.982

ФЕДЧИШИНА В.В.

ОКРЕМІ СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТЬ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ І СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАТЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню сучасних теоретико-правових тенденцій щодо виявлення складових елементів характеристик проведення ревізійних дій під час проведення оперативно-розшукових заходів, проведення негласних слідчих (розшукових) дій, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння. У розкритті змісту понять спеціальних економічних знань і злочинності у сфері економіки, їх особливостей на всіх етапах (від відкриття кримінального провадження, його розслідування і судового розгляду в Україні, класифікації економічних правопорушень понять) використано сучасні наукові джерела.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, негласні слідчі дії, докази, акт ревізії, судово-економічна експертиза.*

Статья посвящена исследованию современных теоретико-правовых тенденций по выявлению составляющих характеристик проведения ревизионных действий при проведении оперативно-розыскных мероприятий, проведению негласных следственных (розыскных) действий, обследованию публично недоступных мест, жилища или иного владения. В раскрытии содержания понятий специальных экономических знаний и преступности в сфере экономики, их особенностей на всех этапах (от открытия уголовного производства, его расследования и судебного разбирательства в Украине, классификации экономических правонарушений понятий) использованы современные научные источники.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность, негласные следственные действия, доказательства, акт ревизии, судебно-экономическая экспертиза.*

© ФЕДЧИШИНА В.В. – кандидат економічних наук, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності (Університет державної фіскальної служби України)

The article is devoted to the research of modern theoretical and legal tendencies concerning the identification of the constituent characteristics of the carrying out of audit activities during carrying out of operative-search activities, carrying out of secret investigative (search) actions, inspection of publicly accessible places, housing or other possession. Expanding the meaning of the concepts of special economic knowledge and crime in the economy, their peculiarities at all stages (from opening of criminal proceedings, investigation and trial in Ukraine, classification of economic offenses of concepts) using modern scientific sources.

Key words: *operative-search activity, secret investigative actions, evidence, audit act, forensic economic appraisal.*

Вступ. Для розкриття і розслідування економічних злочинів не може бути єдиного алгоритму і методичних рекомендацій розслідування складних і суперечливих економічних діянь. Однією зі складових частин методики розслідування таких злочинів є використання спеціальних економічних знань.

Дослідження проблематики закономірностей слідоутворення економічних правопорушень має місце в наукових працях вітчизняних і зарубіжних криміналістів (К.В. Антонова, Є.В. Селіна, О.М. Бандурки, С.П. Голубятнікова, Н.Я. Дондика, С.В. Євдокіменко, М.К. Камінського, Л.П. Климович, В.П. Кубанова, В.Б. Любкіна, О.Ф. Лубіна, М.М. Лисова, В.В. Лисенка, А.М. Ромашова, І.М. Сорокотягіна, П.В. Цимбала, С.С. Чернявського, В.М. Юріна та інших) вже досліджувалися окремі аспекти криміналістичного забезпечення організації і проведення судово-бухгалтерської експертизи в Україні. Проте аналіз монографічної та дисертаційної літератури доводить постійний інтерес до сучасного розкриття понять економічних злочинів і спеціальних економічних знань, і це зумовлює мету написання цієї статті.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз теоретичного та практичного досвіду розвитку формування тенденцій розкриття понять економічних злочинів і спеціальних економічних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. Для досягнення поставленої мети в статті ставляться завдання визначити і систематизувати теоретико-методологічні основи правового забезпечення та наукових поглядів.

Результати дослідження. Для сучасного розвитку майже всіх держав світу характерним є зріст економічної злочинності, пов'язаний із криміналізацією економічних відносин. Статистика свідчить, що кількість економічних злочинів невинно зростає. Поясненням цьому є багато причин: колізії та упущення норм чинного законодавства, використання різних замаскованих і заплутаних схем за участю ланцюга контрагентів, залучення фіктивних суб'єктів господарювання та багато інших.

У розкритті змісту поняття «економічна злочинність» визначається його предметна сутність – порушення інтересів і цілей легальних учасників економічних відносин

Повному і об'єктивному встановленню елементів криміналістичної характеристики обставин, висуванню та перевірці криміналістичних версій вчинення економічних злочинів сприяє використання спеціальних економічних знань.

Поява спеціальних економічних знань зумовлена самим життям, оскільки необхідність розкриття і розслідування правопорушень існувала завжди. Ставало очевидним, що пізнання в цій сфері не може здійснюватися лише з позицій життєвого досвіду і здорового розсудку.

П.-З.К. Пошюнас ще на початку 90-рр. XIX ст. далекоглядно пише: в процесі перебудови економіки автоматично не зникнуть ані злочини в сфері економіки, ані умови, що їх породжують. Тому необхідно шукати нові шляхи і методи протидії злочинам у сфері економіки. Їх розкриття і розслідування можливе лише за умови широкого використання спеціальних економічних знань. Суттєвою перешкодою на шляху впровадження економічних знань у правоохоронну практику залишається теоретична нерозробленість відповідного кола проблем, відставання теорії від практики призвело до того, що дотепер не створена цілісна концепція використання спеціальних економічних знань у кримінальному судочинстві [1, с. 5–6].

Сучасна міжнародна політика євроінтеграції сприяє впровадженню Україною позитивного досвіду використання спеціальних економічних знань у виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, що викликає інтерес до сучасних досліджень, до теоретичного та практичного досвіду. Це розширює можливості використання спеціальних знань у практиці кримінального судочинства в процесі розслідування і розгляду економічних злочинів.

У науковій літературі з кримінального права, кримінології і криміналістики набуває поширення дослідження поняття «економічні злочини», хоча здебільшого кожен вкладає різний зміст у це поняття.

Однозначність визначення терміна забезпечує його ясність і зрозумілість. Значення термінів у забезпеченні правової визначеності підкреслюється не тільки на рівні правових систем окремих держав, а й на рівні Європейського Союзу. Відповідно до п. 1 та п. 2 преамбули Міжінституційної угоди між Європейським парламентом, Радою ЄС та Комісією ЄС щодо загальних настанов, спрямованих на забезпечення якості проектування законодавства Співтовариства від 22 грудня 1998 р. (1999/С 73/01), ясне, просте та чітке проектування законодавчих актів Співтовариств є необхідним, оскільки такі акти мають бути прозорими та зрозумілими для громадськості та учасників економічних відносин. Це також є передумовою для належної імплементації та однакового застосування актів законодавства Співтовариства в державах-членах ЄС [2, с. 5–6].

На думку окремих зарубіжних вчених, поняття «економічна злочинність» окреслити не тільки складно, а деколи і неможливо. Ця проблема не може бути вирішена в повному обсязі, завжди існуватиме умовність такого визначення (Х. Едельхорн, К. Свері, Ж. Коссон). І рамки цього поняття зовсім не піддаються чіткому окресленню [3, с. 9–10].

Цікавим є вивчення наукових поглядів окремих науковців на поняття злочинності у сфері економіки.

У працях 20-х рр. ХХ ст. під економічними злочинами розуміли такі діяння, які впливають на загальний господарський стан країни, порушуючи інтереси держави і трудівників, оскільки проявляються у господарській діяльності підприємств і приватних осіб [4, с. 149].

Багато вчених під економічною злочинністю розуміють здійснення протиправних діянь, які порушують порядок суспільних відносин. У науковій літературі поширюється тенденція, що для життя правових заходів боротьби з економічною злочинністю необхідно утворити наукове підґрунтя для формулювання дієвих методичних рекомендацій і нормативно-правових актів, вжити організаційні заходи. В логіці операція, що розкриває зміст поняття, називається визначенням. Треба розробити загальну дефініцію (англійське *definition*, латинське *definitio*), що етимологічно означає встановити межі. Результат такої логічної операції сформує судження, яке розкриває зміст поняття або дефініцію економічного злочину (Д. Ді Дженаро, Е. Ветре).

Наприклад, на думку шведського вченого Бу Свенсона, складовими частинами характеристики економічного злочину є елементи: 1) каране діяння; 2) тривале; 3) систематичне; 4) корисливого характеру; 5) здійснюване в межах господарської діяльності, яка становить саму основу цього діяння. До економічної злочинності не належать організована злочинність і майнові злочини традиційного характеру, які вчиняються окремими особами, якщо ці злочини не мають жодного зв'язку з господарською діяльністю [5, с. 25–26].

Порівняно із кримінальними деліктами виявлення і розкриття економічних злочинів має свої особливості на всіх етапах – від відкриття кримінального провадження, його розслідування і судового розгляду. Адже економічна злочинність – це і сукупність корисливих посягань на власність, яка використовується в сфері господарської діяльності, і встановлений порядок управління економічними процесами. Це поєднання в сукупності кількох десятків складів злочину [6, с. 484].

Вітчизняні вчені в криміналістичному аспекті під економічними злочинами розуміють корисливі діяння, що вчиняються особами, які виконують певні функції у сфері виробництва і послуг, а також особами, пов'язаними з регулюванням цієї діяльності та здійсненням контролю [7, с. 15].

Проведений А.Ф. Волобуєвим аналіз слідчо-судової практики і криміналістичної літератури дає змогу виділити особливості механізму економічних злочинів, які зумовлюють специфіку їх виявлення, відкриття кримінальних проваджень і початкового етапу розслідування:

1) суб'єктами вчинення злочинів, з одного боку, є суб'єкти підприємницької діяльності та їх наймані керівники, а з іншого – державні службові особи, які уповноважені здійснювати регулюючі та контрольні функції щодо підприємництва;

2) вказаними суб'єктами з метою незаконного збагачення вчиняються комплекси злочинів, куди можуть входити в різному поєднанні злочини проти власності (ст.ст. 190, 191 КК України), господарські злочини (ст.ст. 205, 209, 212, 222 КК України та ін.), службові злочини (ст. ст. 364–368 КК України та ін.) тощо;

3) комплекси злочинів вчиняються організованими групами осіб із розподіленням функцій між ними, що дає змогу організаторам уникати персональної відповідальності, перекладаючи її на найманих «керівників» підприємств;

4) при вчиненні злочинів використовуються підприємства з їх банківськими рахунками і відповідні розрахункові операції для передачі (розподілення) незаконно отриманих коштів;

5) незаконні операції з коштами і майном маскуються під легальні господарські операції шляхом укладання фіктивних цивільно-правових угод (договорів) [8, с. 18].

На сучасному етапі обмеження у разі проведення документальної перевірки з питань нарахування і сплати податків і зборів або ревізії фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання не сприяють ефективності встановлення економічних правопорушень.

Затягування термінів призначення і проведення ревізійних дій дають змогу вжити необхідних заходів ще до порушення кримінального провадження.

У разі, якщо ознаки злочину, виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, повідомляє відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак злочину, закінчує проведення оперативно-розшукового заходу, після чого направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування (ч. 3 ст. 7 Закон про ОРД).

Оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених ст. 6 Закону «Про ОРД» підстав надається право проводити контрольовану поставку та оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь (п.2 ст.8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Відкриття кримінального провадження ще до проведення документальної перевірки чи ревізії дає змогу збирати докази.

Слідчий уповноважений 1) починати досудове розслідування за наявності підстав, 2) проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії та 3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (ст. 20 п. 2 ч. 1-3 КПК).

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій: 1) аудіо-, відеоконтроль особи; 2) арешту, огляд і виїмка кореспонденції; 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем і дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (ст.ст. 258, 260-266 КПК України).

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи з метою: 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування; 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів (ст. 267 КПК України).

Це дає змогу формувати докази злочинної економічної діяльності – вихідної інформації для експертного економічного дослідження із використанням спеціальних знань. Є.П. Іщенко та А.О. Топорков у своїх визначеннях підкреслюють можливість використання спеціальних економічних знань ще під час проведення оперативно-розшукових заходів та спеціальних досліджень [9].

Після внесення відомостей щодо правопорушень до Єдиного реєстру досудових розслідувань проводиться попередня перевірка інформації, і одним із чинників, які знижують ефективність досудового розслідування та судового розгляду справ, є відсутність висновків судових експертів-економістів.

На необхідність володіння спеціальними знаннями не обізнаних осіб і отримання доказів звертав увагу ще в 60-ті рр. XIX ст. О.І. Зуєв. Іноді особа, яка проводить розслідування чи розгляд справи, на його думку, може самостійно вирішити те чи інше питання, однак отримані при цьому результати не стануть доказами по справі. У такому разі треба призначати експертизу, оскільки особа, яка проводить розслідування по справі, не може використовувати загальнодоступні знання з огляду на свій процесуальний стан (положення) [10].

На початковому етапі процесу доказування вся інформація, з якою працює слідство і яка має значення для вирішення питань про вину підозрюваного, має ймовірний характер, і під час розслідування ці ймовірні знання мають перетворитися на достовірні, на встановлення об'єктивності.

При цьому слідчий, виходячи з обставин справи, сам вирішує, які матеріали треба зробити надбанням гласності, а які – зберігати у таємниці [11, с. 48].

На практиці слідчі покладають багато зусиль на збирання об'єктів дослідження, які, по суті, не належать до об'єктів дослідження, і здебільшого процес експертного економічного дослі-

дження переобтяжують. На практиці непоодинокі призначення і проведення експертизи на цьому етапі використання спеціальних знань замінюються проведенням ревізійних дій, що не належить до повноважень судового експерта-економіста.

Із цього приводу В.Н. Махов пише: «Наявність у слідчого відомостей із галузі бухгалтерського обліку або інших спеціальних знань корисна при висуненні версій, відшукуванні доказів та їх оцінки. Слідчий загалом, як і люди інших спеціальностей, несе відповідальність за повне і правильне використання своїх професійних знань» [12, с. 75].

Оперативний працівник, слідчий, слідчий суддя, суддя, володіючи спеціальними знаннями, які отримані у процесі професійної підготовки, спроможний при розслідуванні злочинів у межах своїх знань вирішувати багато питань [13], використовувати їх при розкритті економічних злочинів.

З огляду на специфічний механізм вчинення економічних правопорушень, розкриття їх змісту також потребує комплексного дослідження із використанням спеціальних економічних знань. В окремих наукових працях поширюється погляд, що носієм спеціальних може бути і оперативний працівник, і слідчий, і суддя, і прокурор, і адвокат. Із науковою позицією, започаткованою В.Д. Арсеньєвим і В.Г. Заблоцьким [14], не можна погодитись, так само як і з переконанням окремих вчених, що самостійне, без допомоги обізнаних осіб використанням слідчим спеціальних криміналістичних знань можливе, якщо: 1) він впевнено застосовує ці знання без ризику знищити сліди злочину; 2) це не пов'язано із зайвим відволіканням слідчого від виконання своїх безпосередніх функцій, де його неможливо замінити [15; 16].

Обсяг знань, якими володіють обізнані особи, є частиною компетенції їхніх спеціальних знань, які використовуються для виконання професійних обов'язків, визначених кримінально-процесуальним законодавством. Відповідно, безпосереднє використання спеціальних знань оперативним працівником, слідчим, суддею, прокурором або адвокатом, робить цих осіб обізнаними. Володіння такими знаннями необхідне зазначеній категорії осіб для оцінки доказів, які є в матеріалах справи, в тому числі отриманих із використанням спеціальних знань, оскільки вони несуть відповідальність за повне і правильне використання своїх професійних знань.

Однак дефініція терміна «спеціальні знання» законодавчо не визначена, наукові думки щодо визначення дефініції «спеціальних знань» є різними, а широкий спектр понять інколи викликає серйозні проблеми і з наукового, і з практичної погляду.

Спеціальні наукові економічні знання, їх теоретичні, наукові, методичні основи виникають і формуються, забезпечуючи інтеграцію економічних знань у теорію судекспертизи, сприяючи її подальшому розвитку. І формуються вони, насамперед, як пишуть Л.В. Зорич і В.Н. Рогоза, на основі пізнання системи (комплексу) економічних наук [17, с. 229].

А. Крите визначає спеціальні знання як «фахові відомості з усіх областей професійного і людського життя і навколишнього світу» [18]. Погляди вчених-криміналістів Польщі, які досліджували цю проблематику, також є різними: на думку С. Слівінського, поняття «спеціальні знання» означає, що знання, яке не зупиняється в певному часі і місці, – це професійні знання, які не відомі широкому колу [19].

Підтримуючи наукову позицію польського вченого-криміналіста Х. Колецкого, в рамках криміналістичної проблематики сучасних організованих економічних правопорушень необхідно визначити основні проблеми, питання і тематику дослідження, зокрема: визначення відмінних (особливих) ознак економічних правопорушень, формування класифікації економічних правопорушень, прагматичні цілі і прагматичне значення криміналістичного аналізу способів здійснення і розкриття окремих категорій, груп і видів економічних правопорушень, наприклад, з метою формування оптимальних шляхів їх профілактики, способів його скоєння і розкриття, діагностичні інструменти тощо [20, с. 95].

Список використаних джерел:

1. Пашонас П.-З.К. Судебная ревизия и судебно-экономические экспертизы: монография. Вильнюс: Минтис, 1990. 232 с.
2. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_6669.
3. Корчагин А.Г. Преступления в сфере экономики и экономическая преступность. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2001. 216 с.
4. Ганин А.А. УК РСФСР в редакции 1926 г. в вопросах и ответах. М., 1927. 149 с.
5. Свенсон Бу. Экономическая преступность: Пер. со шведск. / Под ред. М.А. Могуновой. М.: Прогресс, 1987. 160 с.

6. Криминологія: Учебник для юрид. Вузів / Под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И.Долговой. М.: Изд. группа ИНФРАМ–НОРМА, 1997. 779 с.
7. Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної криминології: монографія. К.: Правові джерела, 1998. 447 с.
8. Волобуєв А.Ф. Особливості відкриття кримінальних проваджень щодо економічних злочинів. Актуальні проблеми кримінального права та процесу: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 16 червня 2017 р.), 287 с.
9. Ищенко Е.П. Криминалистика: учебник / Е.П. Ищенко, А.А. Топорков / под ред. Е.П. Ищенко. М.: КОНТРАКТ, ИНФРА-М, 2006. С. 470.
10. Зуев Е.И. Сущность специальных познаний. Труды ВНИИ охраны общественного порядка. 1968. № 13. С. 85.
11. Бахин В.П. Тактика использования внезапности в раскрытии преступлений органами внутренних дел: учеб. пособ. / Бахин В.П., Кузьмичев В.С., Лукьяников Е.Д. К., 1990. 56 с.
12. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. М.: РУДН, 2000. 296 с.
13. Клименко Н.И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: учеб. пособие. К.: Высш. шк., 1990. 103 с.
14. Арсеньев В. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела / В. Арсеньев, Г. Заблоцкий. Красноярск: Издательство Красноярского университета, 1986. 152 с.
15. Закатов А.А. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений / А.А. Закатов, Ю.Н. Оропай. К.: РИО МВД УССР, 1980. 104 с.
16. Алексеев, О.О. Оптимізація криміналістичної підготовки слідчих в системі МВС України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.О. Алексеев. – К., 2004. – 19 с.
17. Зорич, Л.В. Система и классификация экономических экспертиз / Л.В. Зорич, В.Н. Рогоза. Криминалистика и судебная экспертиза: межвуз. научн.-метод. сб. Вып. 50 / отв. ред. Б.С. Стычинский. К.: Министерство юстиции Украины, 2001. С. 228–233.
18. Kryte A., Nledzlelak P., Petryna K., Wirzman T.E. Kodeks postępowano karnego. Praktyczny komentarz z orzecnictwem, Wyd. Zrzeszeń. Prawników Pcrsktch, Warszawa 2001. s. 359.
19. Śliwiński S. Weki proce® kamy przed sądem powszechnym, Zasady ogólne, Wyd. Gebethner i Wolff, Warszawa IM#, s. 666.
20. Колецки Х. О некоторых реалиях преступности, криминалистической практики и науки криминалистики в Польше (основные исследовательские вопросы по криминалистическим проблемам современной организованной финансово-экономической преступности в Польше) Сибирский юридический вестник. 2008. № 3(42). С. 92–97.